

Romano džaniben

časopis romistických studií | 16. ročník | **1/2010**

— **E edukaciaqi situàcia le rromenqi anθ-i Rumùnia.
Lačhe àkcie line kaθar e Edukaciaqo, Rodipnasqo
vi le Inovaciaqo Ministèro e Rumuniaθar
maškar e berša 1998-2009**

Autor následujícího článku, Gheorghe Sarău, je zaměstnancem rumunského Ministerstva školství, kde dlouhodobě pracuje s romskou menšinou v oblasti vzdělávání a snaží se především prosazovat romštinu jako moderní jazyk schopný obstát ve vzdělávacím systému Rumunska. V devadesátých letech založil sekci romského jazyka na Bukureštské univerzitě (Fakultě zahraničních jazyků a literatur), kde se mimo jiné snaží o výchovu budoucích učitelů romštiny.

Gheorghe Sarău je velkým zastáncem a propagátorem mezinárodní transkripce romštiny vytvořené jeho přítelem Marcelem Courthiadem, která byla přijata Komisí pro standardizaci romského jazyka v dubnu roku 1990 na IV. kongresu Mezinárodního svazu Romů – Romani union ve Varšavě. Gheorghe Sarău tento pravopis prosazuje ve všech materiálech procházejících rumunským Ministerstvem školství a je v podstatě i jediným korektorem této transkripce v Rumunsku vydávaných publikacích. Vedle transkripce je jistě zajímavý i jazyk samotný, kterým Gheorghe Sarău píše a který vykazuje snahu povýšit se nad dialektní specifika jednotlivých variet romštiny. Tento nad-dialekt, zapisovaný dle pravidel Courthiadeho pravopisu, je pak pod patronátem Gheorghe Sarăua zaváděn do výuky na univerzitě v Bukurešti, ale i na rumunských základních školách, což může být poněkud problematičtější vzhledem k tomu, že samotní žáci/studenti, jsou zhruba mluvčími různých reálně existujících místních dialektů romštiny.

Jako ukázkou, jakou cestu romskému jazyku Gheorghe Sarău v Rumunsku vybral – jak z hlediska jazykového tak z hlediska zápisu – zde otiskujeme jeho článek o aktivitách rumunského ministerstva školství ve prospěch vzdělávání Romů v této zemi. Článek není redakčně upravován a jazykové korektury učinil sám autor.

redakce

Anθ-e palutne deşujekh berşa, e Edukaciaqo, Rodipnasqo vi le Inovaciaqo Ministèro e Rumuniaθar dias pes godi ke o siklāripen vaş e rroma n-aşti te 3al maj dur kadā sar gelo maj anglal, ke si i vrāma te paruvet vareso anθ-i pesqi stratègia so dikhel i edukàcia le rromenqi.

O jekhtho strategikano princìpo sas te dikhel bare respektoça le rromen, te şunel aj te respektisarel penqe idèe save dikhel i edukàcia aj i školarizàcia le rromenqe, thaj *o dujtho strategikano princìpo* sas te zumavel te cirdel karing i škòla – sar siklārne – le terne rromen anθar e rromane pere/gava/thanutne khetanimata.

O trinto strategikano princìpo sas te laçharel but anθar e problème save dikhel i školarizàcia le rromenqi maşkar e parteneriàturā, kerdine, barrabarr, vi governmentalone vi bigovernmentalone organizaciença, vi le rromenqe vi le gazenqe organizaciença, vi le thanutne vi le maşkarthemutne organizaciença, vi le tradicionalone ortodoksalone khanger āça vi le neve khangerānça th. a.

3i kana te avel adoptisardi kaθar e Rumuniaqo Raipen/Govèrno *I Stratègia vaş o laçharipen le rromenqi situaciaqo* (o gin 430/anθar o 25-to dīves e ştratonajesqo e berşesqo 2001), e Edukaciaqo, Rodipnasqo vi le Inovaciaqo Ministèro e Rumuniaθar kerdās pesqe, anθ-o berş 1998, vov kòrkorro, pesqi edukaciaqi stratègia vaş e rroma thaj thavdel la, paralèl, e governmentalone strategiaça. Kadā, vi anglal, vi palal o berş 1998, amen sas amen, anθ-o amaro dikhipe, varesave strategikane droma save sine sikavde maj tele.

K-i bāza amare edukaciaqi strategiaqi beşel *o formisaripen le „rromane edukaciaqe elementurenqo“*, te akharas le terne rromen te keren buti anθ-e edukaciaqo sistèmo la Rumuniaqo, le rromane siklōvnença.

K-aşti te avel tumen jekh laçho dikhipe/reprezentàcia palal amari stratègia, kaj dikhel o formisaripen le rromane „manuşenqe xaningenqo“, mangas tumen te avel tumen anθ-o dikhipe jekh cirkulāro/rotalo/trujalutno kher.

Te dikhas sar sas kerdine le trin kheresqe komponènte „la edukaciaqe“: 1. O oprutno kotor e kheresqo (i uçarni e kheresqi), 2. O maşkarutno kotor e kheresqo thaj 3. O bazutno/fundutno kotor e kheresqo.

1. O oprutno kotor e kheresqo (i uçarni e kheresqi)

O oprutno kotor e kheresqo si but şukar kerdo, avere lavença, ame nakhavdām te keras *jekh intelektuālò generàcia rromane ternenqi aj specialisturenqi*, kaj sas o jekhtho baro direkciaqo drom amaro.

1.1. O Ministèro le Edukaciaqo, dindos pesqi godi ke si but importànto ke vi e rroma si te keren buti sar siklärne anθ-e edukaciaqo sistèmo, anθ-o školutno berś 1990/1991, dias 55 speciàlo thana k-e trin Pedagogikane Škòle (licèvrură), anθar o Bucureşti, o Târgu Mureş vi o Bacău, vaş e čhave te anglekeren pen sar avutne siklärne le tiknorrenqe, tha' o gin rromane siklärnenqo sas but tikno, kana von agordine kadala škòle anθ-o berś 1995. Kadja, anθar o školutno berś 2000/2001, palem sas dine, svakone berśenθe, kaθar o Ministèro e Edukaciaqo, thana k-e Pedagogikane Škòle vaş e rromane siklövne. Kathe, e rromane siklövne sasas le jekh to siklövne anθar o rumunikano siklärinasqo sistèmo, kaj astarde te siklövnen i rromani čhib, 3 òre p-o kurko.

1.2. Anθar o školutno berś 1992/1993, sas organizisardo o siklövipen e rromane čhibăqo, k-e I-to-IV-to klàse, kana e rroma mangle te siklövnen 3-4 kurkutne časură rromane čhibăqe. Maj palal, anθar o školutno berś 1998/1999, kana kadava siklövipen buxlärdäs pes vi k-e klàse V-VIII, sas siklilo vi po jekh kurkutno časo anθar *I istòria vi le tradićie le romenqe*, k-ël VI-to aj VII-to klàse.

Kathe si o than te liparas ke e rroma anθar i Rumùnia ašti te alosaren o siklövnen:

1.2.1. *Rumunikane vaj magărikane čhibănθe*–palal sar si i tradićia anθ-i lenqo komunitèto vaj anθ-e lenqi familia (thaj kathe ašti te mangel te siklövnen vi kodola adiciòno 3-4 kurkutne časură rromane čhibăqe – maşkar e klàse I-XII vaj/vi jekh časo p-o kurko, k-e VI-to aj VII-to klàse, anθar *I istòria vi le tradićie le romenqe*);

1.2.2. Anθar o školutno berś 2002/2003, e rroma e Rumuniaθar alosarde te siklövnen nùmaj rromane čhibăθe (jekh sikläripen/jekh školarizàcia kaj thavdel sastesθe anθ-i rromani čhib). I jekh to klàsa kaj siklòvelas pes nùmaj anθ-i rromani čhib, sas organizisardi anθ-o gav Măguri, anθar o žudèco Ţimiş, kaj buxlärdäs o siklövnen rromane čhibăθe zi ka-i VII-to klàsa (anθ-o školutno berś 2008/2009). Maj palal, vi anθ-e aver thana sas putardo o sasto siklövnen rromane čhibăθe, ka-i Orăştie (anθar o žudèco Hunedoara), ka-o Ineu (o žudèco Bihor), ka-i Braila th. a.

Tha' o siklövnen e rromane čhibăqo buxlärdäs pes vi ka-o nivèlo le baròrrăqo/le xurdelinăqo, astarindoj e školutne berśesθar 2005/2006, ka-i iniciatîva jekhe rromane organizaciaqi, „Amare rromentza“, khethanes e Ministeroça vi le UNICEF-oça. Maj palal, o modèlo sas lino vi anθ-e žudècură Iaşi, Ţimiş, Bacău, Bihor, Sălaj.

1.3. So dikhel i rromani çhib ka-o universitàro nivèlo, si te liparas/te sikavas ke anθar o universitàro berś 1992/1993, k-i amari iniciativa, ame putardām – jekhtovar anθ-o rumunikano themutno universitàro siklāripen – jekh fakultatīvo/opcionālo kūrso e rromane çhibāqo, k-e Bukureştosqi Universitèta.

Tha', ame gelām vi maj dur thaj putardām, anθar o universitàro berś 1997/1998, jekh buxli sèkcia rromane çhibāqi, kaj siklōven svāko berś maşkar 10-20 zene, rroma aj gaze, i rromani çhib, i rromani kultūra vi i literatūra. Kothe, anglekeren pen e avutne specialisturā rromane çhibāqe.

1.4. Svakone universitarone berśesθe, po but anθar o universitàro berś 1998/1999 zi anθ-o berś 2008, o Ministèro dias maşkar 150-493 speciālo thana vaś e terne rroma, save kamen te resen studènturā anθ-e fakultète. Jekhto var, anθ-o universitàro berś 1992/1993 e thana sas dine nūmaj/fèri vaś i sociālo asistència aj o gin lenqo sas but tikno (30 thana anθ-o kodova jekhto berś).

Kadā, si te sikavas ke vaś e universitàro berśa 2008/2009 vi 2009/2010 sas dine 493 thana le terne rromenqe, kaj kamle te resen studènturā, thaj o gin le universiteturenqo barilo ka-o 49 (anθ-o universitàro berś 1992/1993 sas fèri jekh – e Bukureştosqi Universitèta). E dine thana svakone universitetetosqe si maşkar 1 thaj 60 thna.

K-e kadala speciālo thana dine anθ-o kontèksto „le pozitivone akcienqo“ si te ginavas vi aver thana, save sas dine kaθar e Bukureştosqi Universitèta vi kaθar i Universitèta UBB Cluj Napoca, ka-i sèkcia vaś o formisaripen le rromane siklārnenqo, organizisardi dural (IDD = ODL).

1.5. Tha', kadale savorrença, anθ-e škòle sasas zālaga/nabut siklārne anθar e rroma. Anθar kodoja, o Ministèro nakhlās k-i aver tàktika, astardās pes te organizisarel *xarne milajesqe škòle rromane çhibāqe* – trine kurkenθar -, akharindoj le terne rromen (saven sasas len agordino o licèvo, i maşkarutni škòla) k-e kadala speciālo milajesqe kùrsururā vaś i çhib aj i metòdika rromani vi/vaj palal i història le rromenqi. O Ministèro e Edukaciaqo organizisardās zi akana (2009) 15 kasave kùrsurā, anθar o milaj e berśesqo 1999 (po 50-55 zene svāko berś). Kadale milajesqe školenθar, o UNICEF pokindās 10 rromane milajesqe škòle (maşkar e berśa 2001 – 2009). Anθ-e berśa 2002, 2006, 2007, 2008 sas organizisarde po duj kasave škòle. Anθ-e berśa 2000, 2007 vi 2008, e Edukaciaqo Ministèro pokindās vi vov po jekh milajesqi škòla, thaj i jekhto rromani milajesqi škòla sas lovārdi kaθar e Rumuniaqo Govèrno.

Anθ-e kadala milajesqe škòle siklile aj formisarde pen po but sar 600 rroma e resaça k-aşti te aven siklārne rromane çhibāqe vi/vaj e historiaqe le rromenqi anθ-e škòle (von sikl

ăren 3-4 căsură/sahăcă/òre p-o kurko vaś svàko klàsa, koθar i I-to klàsa zi k-i XII-to klàsa). Anθ-e palutne školutne berśa sasas, anθ-o sasto rumunikano them, maśkar 420-460 siklărne rromane čhibăqe (thaj anθ-o berś 1998 sasas fèri 17 kasave siklărne).

1.6. Vi maj dur ame gelăm thaj, anθar o universitàro berś 2000/2001, putardăm – vaś e školutne trebaimata – vi jekh sèkcia vaś o anglokeripen le rromane studenturenqo ka-i sèkcia k-o duripen (ODL – Open Distance Learning) anθar e Bukureştosqi Universitèta, k-o Departamènto CREDIS – le terne rromenqe, save beśenas anθ-e rromane pere/gava/thanimata thaj, anθ-sajekh vrjăma, von siklărenas i rromani čhib vi/vaj i història le rromenqi anθ-e škòle. Maśkar e berśa 2000-2009, po but 300 rroma agordine kadaja fakultèta (sèrie anθ-e berśa 2003, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009), maśkar 30-60 universitàro agorutne p-i sèria le agorutnenqi.

E stipèndie kadalenqe sas mangle aj arakhle amenθar kaθar „O Cèntro I Edukàcia 2000+“ (30 stipèndie, duj berśa), kaθar O „UNICEF“ (4 berśa maśkar 117-220 stipèndie po berś), vaj kaθar aver fondàcie: („OSI Budinpèsta (10), CRCR Cluj Napoca (9), i Fondàcia „Providènca“ Bucureşti (2), „Caritas“ Satu Mare (1), „Noroc“ Tulcea (1) th. a.). Aver 55 stipèndie sas dine le terne rromenqe anθ-e edukaciaqo progrămo PHARE, dikhindoij le rromane čhavorren vi avere bifavorutne kategòrie le siklòvnenqe, śtar berśa. Sa kadale programosθe (PHARE), formisaren pen aver 58 rromane studèntură, tha' ka-i Universitèta „Babeş-Bolyai“ anθar o fòros Cluj Napoca, sa kadja ka-i fòrma le siklăripenasqi dural (38 anθar o universitàro berś 2006/2007, vi aver 20 thana anθar 2007/2008).

1.7. Tha' lačhimata/oportunitètură vaś rroma ekzistisaren vi *k-o nivèlo e licevosqo* vaj *le profesionalone školăngo*, anθar kodoja ke vi vaś e siklòvne, kaj kamen te zan maj dur e siklòvipnaça, palal so von agordine oxto klàse, E Rumuniaqo Edukaciaqo Ministèro dias svakone berśesθe – astarindoij anθar o školutno berś 2001/2002 – speciàlo thana. Svàko berś, O Ministèro del po 2 thana vaś e rromane siklòvne k-ël savorre klàse (k-i IX-to klàsa), anθar o sasto them, kaj kamen von te anθrexramosaren pen te siklòven ka-o licèvo. Anθ-e palutne śtar školutne berśa, svakone berśenθe, sas anθrexramosarde anθ-i IX-to klàsa, p-e speciàlo thana, maśkar 2500 – 3000 terne rroma.

2. O maškarutno kheresqo kotor

Dikhindoj amaro rromano edukaciaqo kher, o **dujto kotor**, o maškarutno kheresqo kotor, si, sa kadă, but šukar kerdino/vazdino. Khate si i maj buxli amari politika, anθar kodoja ke ame kerdăm *infrastrukturălo „manušenqe“ țilenqe truja*:

2.1. I jekhto „manušenqi“ koncentrikani kilenqi truj e infrastrukturaqi si kerdini anθar *e školutne inspèktorură vaš i șkolarizăcia le rromenqi*. Ame anavărdăm, anθar o berš 1999, anθ-e savorre 42 školutne thanutne inspektorătură, po jekhe inspektoros, kaj liel pes/kerel buti anθ-o umal la edukaciaqo le rromenqi; lenθar 20 si rroma, thaj 22 sine gaze (rumuncură aj magjărură). Von „ambolden“ k-e žudeconqo nivelo e Ministerosqi politika/stratègia palal i edukăcia le rromenqi thaj keren kooperăcia savorre thanutne faktorurença, saven si len varesavi relăcia la edukaciaça.

Anθ-o intervălo jekhe beršesqo (oktòbro 1999–2000), o Ministèro khethanes bigu-vernamentalone/birajikane organizaciença organizisarde pan3 butăqe seminărură vaš o formisaripen le inspektorurenqo palal o specifiko trebaimata penqe butăqe aj vaš o anglokeripen / i preparăcia nesave butăqe instrumenturenqi, sar si: *E butăqi fiša e inspektorosqi e problematikaça kaj dikhel i șkolarizăcia le rromenqi k-o thanutno žudecosqo nivelo; E butăqi fiša vaš o školutno maškarărno/mediatòro; I metodologăia dikhindoj i školutni rekuperăcia* (i dujto šansa) vaš e zene save mukhline/mekhle penqe jekhtutne stùdie th.a.

2.2. I dujto „manušenqi“ koncentrikani kilenqi truj e infrastrukturaqi si kerdini anθar po but 460 *rromane siklărne*, save siklărni i rromani čhib vi/vaj i història le rromenqi anθ-e škòle. Von siklărni i rromani čhib, kadja sar sas sikavdo maj opre, 3-4 časură/sahăcă/òre p-o kurko – vaš svăko klăsa, koθar i I-to klăsa 3i k-i XII-to klăsa – thaj i història le rromenqi (jekh kurkutni òra k-e VI-to aj VII-to klăse). I rromani čhib thaj i història le rromenqi siklòven pen anθ-e 40 žudècură/distriktură (anθar 42), aj o gin le siklòvnenqo barilo koθar 780 (anθ-o berš 1998) k-o opral 18. 000 anθ-o školutno berš 2003/2004, thaj akana, anθ-o berš 2009, si trujal 260.000 siklòvne, save alosarde te siklòven kadala duj školutne discipline.

Kana anθ-jekh škòla siklărel vi jekh siklărno rrom, atunc kothe parovel pes but o školutno kontèksto: e aver siklărne, e gaze, aven maj „kovle“ karing e rromane siklòvne, thaj baròl vi o patăipen e rromane familienqo školaθe.

O nakhavipen k-o jekh sistematikano procèso savo/kaj dikhel o siklòvipen e rromane čhibăqo aj rromane historiaqo sas jekh anθar le maj importănto amare strategiaqe droma, anθar kodoja ke ame dikhlăm ke, atuncı kana e čhave, kaj phiren anθ-e škòle aj siklòn vi penqi

rromani dajaqi čhib, o interèso, o patăipen le dadenqo aj le dajenqo vi o svakodîvesutno avilipen le čhavenqo k-i škòla barôn but.

I legislàcia sas adaptisardi palal o rromano specîfiko, kadă ke o alosaripen e rromane čhibăqo kaθar e čhave šaj te avel kerdino anθ-o orso / svàko momènto e školutne beršesqo thaj ka-o orso nivo (širdindoj anθar i I-to klàsa zi k-i palutni, i XII-to klàsa).

Svàko berš, o Ministèro organizisarel jekh themutno konkûrso rromane čhibăqo – kadă sar kerel pes vi vaš aver dajaqe čhibă – thaj i motivàcia le čhavenqi barili but te siklôn vi rromanes. Jekh tovar, anθ-o berš 2000, o konkûrso sas kerdino khethanes jekhe organizaciaça le rromenqi (I Fondàcia „Phoenix“), kaj sas la kasavi iniciatîva.

Sar jekh stimulènto vaš le čhave – save alosarde te siklôven le 3-4 kurkutne çasură rromane čhibăqe thaj lien kotor ka-o themutno konkûrso e rromane čhibăqo – ame organizisardăm, anθ-e milaja 1999-2008, jekh kulturalikano rromano tàboro ka-i Kali Der âv, vaš 200 rromane siklôvne, thaj jekh aver maškarkulturalikano tàboro vaš aver 250 siklôvne anθar savorre minoritètură (maškar lenθe vi 50 siklôvne rroma), maškar berša 2001-2003.

Kasave àkcie si kerdine vi anθ-o them, sar si, misalăqe, anθ-o žudèco Bakău, kaj si organizisardo, beršutnes – kaθar o raj inspèktoro, rrom, O àngel Năstăse – jekh kreaciaqo milajesqo tàboro vaš talantime čhave anθar savorre 42 žudècură, anθ-o žudèco Kovăsna, kaj aven, sar akharde, vi čhave anθar i Hungària vaj anθ-o žudèco Mehedinți th.a.

2.3. I trinto „manuşenqi“ koncentrikani kilenqi truj si kerdini anθar e *rromane metodîstură vaš i školarizàcia le rromenqi* save den vast le rromane siklărnen vi le inspektoruren e rromane školarizaciaça anθar svàko žudèco. Von, jekh var p-o kurko, aven k-o Kher le Didaktikane Korposqo, kaj arakhel pes anθ-o svàko žudèco, thaj den le rromenqe školutne informàcie save dikhen e rromenqo siklărîpen/edukàcia.

2.4. I štarto „manuşenqi“ koncentrikani kilenqi truj si kerdini anθar e terne rroma, kaj sine *autòrură rromane školutne lilenge*. Kadja, paşal e anglutne stratègie (te vazdas le terne rromen te siklôven sar studèntură vaj te aven anθ-e škole te siklăren le čhaven th. a.), ame zumavdăm te ispidas le terne rromen karing o keripen le butăqe školutne instrumenturenqo (školutne lila, školutne progrăme, dikcionărură, şunipnasqe kasète th. a.), sar didaktikano materiàlo. Ame lilăm amença le terne rromen te keras khethanes školaqe materiàlură vaj ispidăm len te keren von kòrkorre školutne materiàlură. Sa kadă, kana ame sasas te bičhalas/tradas varekas te kerel rromane amboldimata/tradûkcie, vaj te siklărel ka-i rromani milajesqi škòla, ame alosardăm le terne rromen te keren kadala bută. Maškar lenθe sas but godăver terne rroma, sar misalăqe: i Mihaèla Zătrănu, i Kamèlia Stănèsku, i Olga Mărkuş, i Păula Majlăt, o Pètre

Pètkuc, i Isabèla Bānikā, i Dèlia Grigòre, o Florìn Nàsture, o Sorìn Sāndu Aurel, i Mirèna Ćonka Jovān th. but aver, save avile amare permanènto kolaboratòrurā.

O Ministèro dias avri/printisardās, koθar o berś 1994 zi ka-o berś 1997, trin školutne lila vaś i rromani ċhib, kerdine kaθar o Geòrge Sarāu, I Mihaela Zātrānu aj I Kamèlia Stānèsku [*I rromani ċhib* (Gheorghe Sarāu, 1994, i jekhto edícia), *O kidipen rromane teksturenqo* (Gheorghe Sarāu, 1995, i jekhto edícia, aver edície: 1999, 2000), *Vakārimata* (Gheorghe Sarāu, Camelia Stānescu și Mihaela Zătreanu, 1998, i jekhto edícia, aver edície: 1999, 2000, 2001)], save uċharenas o siklòvipen rromane ċhibāqo vaś e anglutne 4 klāse. Kadala lila sas palemprintisarde svakone berśesθe, e lovenċa e Edukaciaqo Mnisterosqe.

Sa kadā, anθ-i kooperācia e birajikane organizaciaċa „O Cèntro I Edukācia 2000+“ (SON) – sas kerdine, anθ-e berśa 2001-2002, vaś e rromane studènturā save siklòven/keren penqe universitàro stùdie k-o „duripen“, šov universitàro kùrsururā xramosarde kaθar o Geòrge Sarāu (*I rromani ċhib* (e šunipnasqe kasetenċa, 2001), *I stilistika e rromane ċhibāqi e teksturenθe* (2001), *I rromani ċhib (I morfologĳia aj i sintāksa)* – b. 2002, kaθar o Rājko Džùrić (*I història e rromane literaturaqi*), kaθar i Dèlia Grigòre (*I antropol?gia aj o folklòro rromano*), kaθar o Mirċa itu aj I Žulièta Molānu (*Purani Indiaqi civilizācia*).

Te liparas/te xramosaras vi o fākto ke E Edukaciaqo aj Rodipnasqo Ministèro apro-bisardās sar školutne lila/pustika e ABC lila kerdine štare rromnòrrānθar (I Mihaela Zātrānu, I Olĳa Mārkuś, I Mirèna Ćonka Jovān, I Pàula Majlāt) e lovenċa aj ka-i iniciatĳva nesave birajikane organizacienθar: „O Cèntro I Edukācia 2000+“ (SON), O PER (O Amerikano Projèkto vaś e Etnikane Relācie), E Xaningenqo Cèntro vaś e Rromane Khetanimata (C.R.C.R.) anθar o Kluž Napòka (kaj dias avri vi jekh xramosaripnasqo lilorro/štartorro vaś le sikòvne anθar i jekhto klāsa).

Aver ABC školutno lil, o trinto, si E *Alfabetizaciaqo lil anθ-i rromani ċhib vaś e ċhave, terne aj baremanuśa*, kerdo kaθar O Geòrge Sarāu vi i Kamèlia Stānèsku (UNICEF-MECI, 2002).

Ka-i iniciatĳva e Ministerosqi thaj e lovenċa dine kaθar i Fondācia „Providènċa“ e Baptistikane Khangeraqi, o Geñrge Sarāu aj o Florìn Nàsture dine avri jekh lil, savo si lab ārdo/utilizisardo k-ēl religiaqe ñre k-ēl klāse kaj siklòvel pes/studiiril pes i rromani ċhib. O lil si anavārdo „Biblikane tèksturā anθ-i rromani ċhib „(e ilustrācie si kerdine kaθar o romano rangārno/piktoro, o Euzèn Raportòro).

Sas vi aver iniciatĳve, te aven printisarde školutne lila/pustika, thaj o Ministèro apro-bisardās len te aven labārde/utilizisarde anθ-e škòle, sar sas, misalāqe, e lila aj e dikcionàrurā kerdine aj publikisarde kaθar o Geòrge Sarāu ka-i Editùra Kritèrion anθar o Bukurèšti (12 lila

anθ-i kolèkcia/kidipen „I rromani bibliotèka“), ka-i Editùra „Dacia „anθar o Kluž Napòka, vaj sas organizàcie, save kerde rromane lila thaj vastdine le rromen te xramosaren aj te publikisaren lila (E Xaningenqo Cèntro vaś e Rromane Khetanimata (C.R.C.R.) anθar o Kluž Napòka, o „UNICEF“, i Organizàcia „Xastran le çhaven“, „o Cèntro I Edukàcia 2000+“ (SON), O „P.E.R.“ (O Amerikano Projèkto vaś e Etnikane Relàcie – pesqo biròvo anθar o fòros Tìrgu Mùres), i „Romani CRISS“, „O Maśkarkulturàlo Institutò anθar i Timișoàra“, i Fondàcia „Providènca“, i Fondàcia „Phoenix“ th. a.

Vi maj dur, maśkar e berśa 2005-2007, e Edukaciaqo Ministèro kerdās aver 7 neve školutne lila, 6 lenθar isindoj kerde kaθar o raj profèsoro o Sarău (vaś i II-to, I III-to, I IV-to, I IX-to klàse) vaj khethanes le rajnòrrăça la Kameliaça le Stăneskosqi – vaś I II-to klàsa). Aver školutno lil, e historiaqo aj le rromane tradicienqo, kaj studiisarel pes ka-e VI-to vi e VII-to klàse, sas kerde trine rromane ternenθar (o Pètre Pètkuc, i Dèlia Grigòre, i Mariàna Sàndu).

I khethanibutǐ maśkar e Edukaciaqo Ministèro thaj i Reprezentànca UNICEF anθar I Rumùnia geli po dur vi anθ-o umal e keripnasqo le lilenqo aj anθ-e berśa 2007, 2008, 2009 sas kerde aj printisarde, le lovença dine kaθar o UNICEF, aver 4 školutne lila (vaś i V-to I – VIII-to klàse, le autorurença o Gheorghe Sarău, o Ionel Cordovan, i Gabriela Moise, i Palfi Noemi, o Nicolae Pandelica vi o Jupiter Borcoi).

E školutne progràme/kurikulumură vaś i rromani çhib – save sinesas maj anglal kerdine kaθar o Geòrge Sarău – akana, šove berśenθar, si kerdine kaθar e rroma (i Mihaèla Zătrănu, i Mirèna Còнка Jovàn, i Elèna Mòtaś, o Nikolàe Pandelikă, o Ionel Cordovan, o Ion Sandu th. a.). Vi i školutni progràma palal i història le rromenqi sas laçhardi kaθar jekh terno istoricàri, o Pètre Petkùc, savo – khethanes avere duje rromane siklărnănça – e Marianaça le Sanduosqi vi la Deliaça le Grigoresqi – printisardās o jekhtho školutno lil le rromenqi historiaqo (UNICEF-MEC, 2003) aj palal, anθar o 2005, vi o sarano/similàro školutno lil pokindo kaθar o Ministèro e Edukaciaqo.

2.5. I panzto „manušenqi“ koncentrikani kilenqi truj si nevi, thaj voj si kerdini anθar *e rromane siklòvne „voluntàrură“*, save siklòven ka-i maśkarutni škòla/anθ-e licèvură – po but kodolenθar kaj avile te siklòven p-e speciàlo thana dine vaś rroma. Von sine vortàrde te den školutni asistència le tikne rromane çhavorenqe, anθ-e rromane familie, kana von àsti – po but k-o agor e kurkesqo.

2.6. I šovto „manušenqi“ koncentrikani kilenqi truj si kerdini anθar *e rromane školutne mediàtòrură/maśkarărne*, save laçharen i relàcia maśkar i škòla thaj o rromano khethanipen

anθar kodova pero/gav/fòros/thanipen. Von si rromane zene (len si len po cìra/xanci/zàla 8 klàse) thaj „ambolden“ le mangimata la školaqe anθ-i rromani komunitèta vi, sa kadja, „ambolden“ thaj anen le školutne trebaimata anθar i rromani komunitèta školaθe. Rumuniaθe, jekh to var e rromane školutne mediatòrură/maşkarărne inkliste anθ-e edukaciaqo rumunikanqo sistèmo anθ-e školutne progràmură vaş e rroma thavdine kaθar e BRO-ură (Birajinikane/Bigovernmentàlo Organizàcie), maşkar e berša 1996-2002.

Anθ-o berş 2000, lenqo statùto sas prinzardo kaθar e Edukaciaqo Ministèro, kana, khethanes e rromane organizaciaça Romani CRISS, sas kerdini i jekh to butăqi fişa le rromane školutne mediatorurenqi. Maj palal, kana sas xramosardo kaθar e Edukaciaqo Ministèro o Projèkto PHARE vaş o akcèso/o putardodrom le rromenqo karing i školarizàcia, o statùto le rromane maşkarărnenqo/le mediatorurenqo sas laçhărdo thaj sas xramosardi jekh aver nevi butăqi fişa le rromane školutne mediatorurenqi, prinzardi kaθar o them. Anθ-o Projèkto PHARE le Ministerosqo sas anglekerde 420 rromane školutne maşkarărne, anθ-e savorre žudècură, save sas pokinde anθ-o kadava progràmo thaj, palal, von sas pokinde kaθar le thanutne/lokalone autoriteturenθar). E Edukaciaqo Ministèro prinzarel kadaja profèsia sar orso azutipnasqi didaktikani profèsia aj, anθar i Dirèkcia le minoriteturenqi, khethanes e Themutne Agenciaça le Rromenqe, sas kerde formisaripnasqe kùrsură, anθ-o berş 2007, aver 180 školutne mediatòrură/maşkarărne. 2009-one berşesθe, E Edukaciaqo Ministèro kerel, khethanes e Reprezentancaça UNICEF, aver kasavo formisaripnasqo kùrso vaş aver 56 školutne mediatòrură.

2.7. I eftato „manuşenqi“ kilenqi truj si kerdi anθar e BRO-ură (*Birajinikane/ Bigovernmentàlo Organizàcie*). Maşkar e berša 1990-1997, e Rumuniaqo Edukaciaqo Ministèro phares akceptisardăş i ofèrta dini kaθar e BRO-ură anθ-o umal e edukaciaqo le rromenqi (o Ministèro kerdăş kolaboràcia zàla/còra organizaciença, sar sas: i „Romani CRISS“, o FSD (I Fondàcia vaş jekh Putardo Khetanipen), o Maşkarkulturàlo Institutò anθar i Timişiòara, i Fondàcia „Providènca – Rut“, i organizàcia „Caritas – Satu Mare“, i Partida le Romenqi, i Fondàcia „Aven Amentza“, o „P.E.R.“ (O Amerikano Projèkto vaş e Etnikane Relàcie – o òfiso anθar o fòros Tìrgu Mureş) th. a.

O laçharipen e ministerosqi relaciaqo le birajikane aj le rajikane/governmentalone organizaciença sas jekh anθar amare strategikane projèktură, kodolesqe, palal o berş 1998, ame dinăm amen godi ke trebal/si te laçharas amari relàcia e ververutne organizaciença – vi rromane vi gazikane, vi rajikane vi birajikane th.a. – anθar kodoja ke si te loşaras amen orsone/svåkone iniciativaθar – kana kerel pes vareso anθ-o umal/karing i dirèkcia e rromenqe školarizaciaqi. Generalosθe, ame kerdăm but parteneriàtură le ONG-ença/BRO-ença kaj

thavden školarizaciaqe projèktură. Akana, ame ginavas opral 80 organizàcie, savença ame kerdăm/keras buti, i kooperàcia.

Sas but situàcie kana amare partenèrură pokinde vaş verver formisaripnasqe seminàrură (le inspektorurenqe, le siklărnenqe th.a.). Maşkar lenthe sas bare gazikane aj rromane organizàcie: o „UNICEF“, „o Cèntro i Edukàcia 2000+ „(SON), o „P.E.R.“ (O Amerikano Projèkto vaş e Etnikane Relàcie), E Xaningenqo Cèntro vaş e Rromane Khetanimata (C.R.C.R.) anθar o Kluţ Napòka, i Organizàcia „Xastran le çhaven“, i „Romani CRISS“, „O Maşkarkulturàlo Institutò anθar i Timişoàra“, i Fondàcia „Providènca“, o Progràmo „PHARE“, o „UNESCO“, o „ECOSSOC“, Amare Rromentza, i Partida le Rromenqi thaj but aver.

2.8. Tha' i maj zorali truj si k-o maşkar e rotale kheresqo. Voj si but thuli, zorali aj i maj purani truj savorenθar. Anθar kodoja, voj si but stabilo anθ-e edukaciaqo sistèmo. Voj si kerdini anθar e gazikane siklărne aj školaqe dirèktorură.

Si but importante te sikavas ke kadalenθar umblal i sasti laçi politika e Ministerosqi, dikhindoj i školarizàcia le rromenqi. Kana jekh gazikano siklărno, vaj jekh školaqe dirèktoro kamel – vov aşti te barvalărel vaj te khosel sa e laçe àkie e Ministerosqe, kaj dikhen i školarizàcia le rromane siklòvnenqi aj ternenqi.

Kathe si o than te sikavas/te liparas ke e rroma anθar i Rumùnia na alosarde po but jekh siklăripen/jekh školarizàcia kaj te thavdel pes nùmaj anθ-i romani çhib (ekzistisarel fèri varesode klàse, kaj siklòvel pes nùmaj rromane çhibăthe, anθ-o gav Măguri, anθar o žudèco Timiş tha. a.), tha' e rroma alosarde te siklòn anθ-i gazikani çhib (amenthe, palal i tradicia, e rroma – kadă sar si i thanutni situàcia – phiren vaj anθ-e rumunikane vaj anθ-e magjarikane škòle). Kadja, e rroma mangle te siklòven vi jekh adiconàlo kurrikulumo, kerdo anθar 3-4 oficiàlo kurkutne çasură rromane çhibăqe vaş svàko klàsa. Sa kadă, von siklòven po jekh kurkutno çaso anθar *I istòria aj le acára le rromenqere*, k-él VI-to aj VII-to klàse.

K-aşti te siklòven kodola 3-4 kurkutne çasură rromane çhibăqe aj historiaqe, e rromane siklòvne n-aşti te aven segregirime/ulavde anθ-e aver klàse, nùmaj ke von kamen te siklòven e dajaqi çhib, 3-4 kurkutne çasură (vi kana maj si vi kasave zumavimata!).

Kadale kontekstosqe, anθ-o rumunikano aj magjarikano školutno sistèmo ekzistisarenas 158.126 rromane siklòvne (ka-o agor e çhonesqo jùlio, o b. 2003) kaθar i xurdelin si k-i XII-to klàsa. Akana, anθ-e berša 2008, 2009 o gin le rromane siklòvnenqo sas maşkar 240 000 – 260 000, kaj prinzaren vestes ke von sine rromen etniaθar (çaćipnasqe, o gin lenqo si dujvar po but, anθ-e kondicie kana anθ-o sasto edukaciaqo rumuniaqo sistèmo, k-o kadava ešantiðno si trin miliðnură thaj duj – trin śela siklòvne, rumùncură aj avere etniaθar.

Bezexenθar, vaś e gazikane siklårne, save keren buti klasenθe le rromane siklõvnença, ame kerdãm cıra/xanci/zålaga progråmurå, tha' sas nesave birajikane organizåcie („Xastran le çhaven!“), „o Cèntro „I Edukåcia 2000+“, o „P.E.R.“ (O Amerikano Projèkto vaś e Etnikane Relåcie – pesqo birõvo anθar o fõros Tõrgu Mùreś), i organizåcia le rromenqi „Romani CRISS“, „O Maşkarkulturålo Institutò anθar i Timiśoåra“, i organizåcia „Caritas-Satu Mare“ th. a.), save kerdine kadalenqe speciålo progråmurå, butvar khethanes amare Ministerioça, kaj dikhenas o „palemformisaripen“ le gazikane siklårnenqo anθar i perspectiva le rromane sikll õvnenqi (palal o rromano familiaqo specifiko, palal e azukårimata anθar i rig le rromane familienqi, palal i sociålo història le rromenqi th. a.).

Vaś lenθe, amaro Ministèro, o UNICEF (kaj del vi e trebutne love) vi i organizåcia „Xastran le çhaven!“ astarde, anθar o berś 2004, te keren khethanes *jekh butberśutno formisaripnasqo progråmo vaś e gazikane siklårne save keren buti klasenθe le rromane siklõvnença* (10 kidimata p-o berś, po 40 siklårne k-o svåko kidipen), kaj te „kovlårn“ le siklårnen, te keren len te „xatårn“ vi e pharimata le savença maren pen le rromane siklõvne aj penqe familie, te dikhen o rromano specifiko th. a.

Avere rigaθe, o Ministèro khethanes ververe instituciença (sar sas: o UNICEF, i organizåcia le rromenqiri „Romani CRISS“) kerdås edukaciaqe materiålurå, save – anθ-o vast le gazikane siklårnenqo – avena jekh baro azutõro k-ël I-to zi k-i IV-to klåsa, kaj von si siklårne, te den vast le tikne çhavoren, save na zanen i gazikani çhib vaj na zanen dõsta i çhib rumunikani vaj magjarikani anθ-i savi thavdel pes e edukaciaqo procèso. Maşkar kadala materiålå si: *O trinchibutno vokabulåro rumunikano-magjarikano-rromano* (vaś i jekhto klåsa), *O dõvesutno progråmo e rromane siklõvnesqo jekhtone klasqo* (vaś i jekhto klåsa), e şunipnasqe kasète *Le maj şukar rromane svåturå aj paramiça* th.a., materiålurå kaj den vast le gazikane siklårnånqe te xatårn pen şukar le çhavença save – kana aven k-i I-to klåsa – na prinzaren i rumunikani vaj i magjarikani çhibå. Kadala materiålurå sas ilustracisarde kaθar duj rromane rangårne/piktorurå (O Eużèn Raportõro aj o Pètre Mariån). Sa kadja, anθ-jekh speciålo parteneriåto le Ministerosqo e UNICEF-oça, sas prinitisarde vi aver azutipnasqe şkolutne lila: *jekh alfabetizaciaqo lil rromane çhibåθe, jekh rumunikano – rromano dikcionåro, jekh şkolutno lil vaś e rromane siklårne save siklårn i història le rromenqi aj åcara*, trin şunipnasqe kasète *e historiaça le rromenqi* (anθ-e rumunikani – magjarikani – rromani çhibå), duj stùdie save analizisaren kaj ame reslåm la *edukaciaça le rromenqi*, po but litearturikane lina vi şkolutne lila rromane çhibåqe th. a.

Vaś kadala gazikane siklårne, vi aver organizåcie kerde lila: „Xastran le çhaven!“, „o Cèntro „I Edukåcia 2000+“, o Cèntro „CRCR Cluj Napoca“, o Cèntro „CRDE Cluj Napoca“, o „PER Tg. Mureş“, E Medienqi Akadèmia „Catavencu“ th.a.

3. O telutno kotor e kheresqo

O telutno kotor e kheresqo but vràjma sas but bizoralo, anθar kodoja ke í kerdàm dòsta butà vaś o zoràripen kadale fundamentosqo anθ-i periòda 1990 – 2003. Varesode kadale akcienθar sas lačharde anθ-e berśa 2001-2008, tha' vi akana, anθ-o berś 2009, maj si amen keripnasqe but lačharipnasqe àkcie, save dikhen i školarizàcia le rromenqi.

3.1. Maśkar e àkcie, kaj sas mangle le rromenθar vaj le gazikane organizacienθar anθ-i periòda 1998-2008, thaj *sas lačharde*, ginavas kadala:

3.1.1. Jekh strategiaqo drom sas te keras o šajutnipen te das le čhavenqe aj le raklenqe – savorre siklòvnenqe anθar e škole – jekh tikno xaben, anθar kodoja ke, dikhlàs pes, but sikl òvne, kaj si but éorrorre, aven k-i škòla bixale, na xan khančí khere maj anglal te resen školaθe.

Anθ-i periòda 1992-1999, but organizàcie zumavde kadaja strategìa aj o školutno avilipen le siklòvnenqo barilo, kana sas dino vi jekh tikno xaben anθ-i škòla. Kasave progràmurà sas kerde, kathe-kothe, le lovença line ververe xaningenθar, ka-o thanutno nivo, anθ-e projèkturà thavdine kaθar nesave organizàcie aj khangerà: i Organizàcia „Xastran le čhaven“, o UNICEF“, i baptistikani Fondàcia „Providènca“, i Fondàcia „Căminul Phillip“, i katolikani Organizàcia „Caritas“, i „Romani CRISS“, E Xaningenqo Cèntro vaś e Rromane Khetanimata (C.R.C.R.) anθar o Kluž Napòka th.a. E Butàqo aj e Solidaritetosqo Ministèro lovàrdàs vi vov vaś o xaben anθ-e thana kajθar sasas bičhalde projèkturà kadale tiposθar.

Anθ-o berś 1999, k-i jekh khethani iniciativa e siklårnenqi vi e organizaciaqi „Xastran le čhaven!“ sas xramosardo, ka-i Sinàia, thaj bičhaldo o jekhtho zoraloakharipen/apèlo karing o Govèrno, k-e Edukaciaqo Ministèro, k-e aver ministèrurà, kaj mangelas te avel dino kaθar o Govèrno jekh tikno xaben anθ-e škole. Palal kadalesθar sas tradine vi aver apèlurà, tha', bezexenθar, kadava progràmo sas realizisardo kaθar o Ministèro aj o Govèrno nùmaj anθ-o septèmbro 2002 thaj fèri vaś le čhavorre aj raklorre save phiren k-e I-to-IV-to klàse. E čhavorre lien p-o thavdipen le školutne programaqo, svàko dīves, po jekh taxtaj thudeça thaj jekh kovlo manrorro. Palal aver jekh berś, anθ-o septèmbro 2003, o progràmo sas bux-lårdo vi vaś le čhavorre aj raklorre kaj phirenas a-i xurdelin/baròrri.

3.1.2. O Ministèro E Edukaciaqo dikhlàs ke si but čhavorre, save na phiren ka-i xurdelin/ k-o kindergàrdo thaj zumavdàs, anθ-o berś 2001, *jekh progràmo – pil?to, kaj dikhelas i integràcia le tikne čhavorenqi k-i jekhtho klàsa*. Kadava progràmo – anavårdo „Şukar şirdipen/astaripen e školaqo“ – sas kerdino khethanes le „UNICEF“-oça, le organizaciaça

„Romani CRISS“ vi le Edukaciaqe Institutoça, le çavorrenqe, save na phirde nijekhvar k-i xurdelin/i angliškòla. Von sas kidine star kurke, anθ-i periòda àugusto-septèmbro 2001, maj anglal te širden/te malaven i jekh to klàsa, thaj siklile sa so trebulas te siklòven ka-i bar*oorri. Kerdàs pes jekh monitorizàcia le çavorrenqi p-i periòda jekhtone školutne beršesqi, thaj dikhlàs pes ke savorre kadale çavorren sas len, ka-o agor e školutne beršesqo, but laçe rezultatùrà.

Baxtàθe, kadava progràmo sas kerdo vi avere školenθar thaj sas but buxlàrdo anθ-e edukaciaqo projèkto PHARE le Ministorosqo, maškar e berša 2002-2008, thaj, vi maj dur, kaθar i Dirèkcia le Minoriteturenqi anθar e Edukaciaqo Ministèro, kaj kerdàs, svakone milajesθe, khethanes le školença, maškar 120-260 kasave milajesqe baròrrà. Jekh but baro themutno programo si te avel kerdo le lovença anθar e strukturalo fòndurà vaš 420 milajesqe baròrrà anθ-o sasto rumunikano them.

3.1.3. *O realizisaripen jekhe datenqi bazaqo* sas aver strategikano drom, kaj ašti te laçharel e edukaciaqe progràmurà kerde le rromenqe. Si ka-o berš 1998, na sas kerdi kaθar o Ministèro e Edukaciaqo jekh kasavi datenqi bàza thaj sas but phares te lias e maj laçe decizie save dikhenas i edukàcia le rromenqi, biulavindoq kaθar o beršipen lenqo.

Svakone beršesθe, amare školutne inspèktorurà, save lien pen e edukaciaça le rromenqi anθ-e školutne žudecenqe inspektoratùrà, astarindoq anθar o berš 1999, kiden savorre dàte palal jekh pučhipnasqo lilorro aj bičhalen/traden len amenqe, ka-o Ministèro, kaj si kidine anθ-jekh elektronikano lil thaj vi thovdine p-o weblil e Ministerosqo (www.edu.ro) vi si tradine p-e eletronikane droma karing e interisime manuša, kaj si len školutne preokupàcie.

Vaš o informisaripen le rromane inspektorurenqo thaj e organiza-cienqo, ame das avri jekh elektronikano lilorro e informaciença aj le datença, save dikhen e edukaciaqo procèso le rromenqo (kaθar i baròrri si ka-i universitèta thaj, sa kadà, dikhindoq e àkcie kerdine kaθar o Ministèro ververe birajikane organizaciença). Kadava elektronikano informaciaqo lilorro ačhel savaxt/permanènto vi p-o weblil e Ministerosqo. Jekh història rromane siklāripnasqo e Rumuniaθar (maškar e berša 1990-2002) vi aver materiàlurà sas kerdine kaθar o Geòrge Sarău thaj arakhen pen vi voj p-o kadava weblil.

Jekh kotor kadale datenqo si printisardo, beršutnes, vi anθ-o khethano lil, dikhindoq o sikl āripen anθ-e čhibà le minoriteturenqe, kaj del les avri i Generàlo Dirèkcia vaš o Siklāripen anθ-e Čhibà le Themutne Minoriteturenqe – redaktisardo anθ-e anglikani, francuzikani, germanikani aj rumunikani čhibà.

Sa kadja, o Ministèro kerdàs vi varesave stùdie, save dikhen o kotorliipen le rromenqo ka-o školutno procèso – kerdine khethanes le Institutoça le Edukaciaqe 3antrimatenqo aj la

organizacia „ECOSSOC“-i, jekh rodipen palal e rroma e Rumuniaθar sas kerdino la organizacia UNESCO – Paris (anθ-o jekh regionālo projèkto: i Bulgària, i Cèhia, i Slovākia, i Hungària). Sa kadja, sas printisarde duj stùdie e UNICEF-oça („*O kotorliipen le çhavorenqo k-i edukacia*“ – b. 2001 thaj „*O Strategikano parteneriato maškar e Edukaciaqo, Rodipnasqo aj Ternengqo Ministèro vi o UNICEF. Kerimata aj perspektive*“ – b. 2003), tha vi aver kasave lila.

3.1.4. „O Cèntro i Edukàcia 2000+“ (SON) khethanes e Ministerioça zumavde aver laçho progrāmo školutne rekuperaciaqo – ka-i iniciativa lini kaθar kadava Cèntro – kaj buçhol „I dujto šansa/baxt „, anθ-o savo line le terne rromen, saven sasas len, sar beršipen, maškar 14-25 berša, thaj save mekhlesas i škòla palal so von dinesas agor po cira/zàla le anglutne 4 klàse. O progrāmo sas zumavdo, anθar o berš 1999, trine aj paš berša, anθar kodoja ke – anθ-o kadava progrāmo e çhave vi le terne siklòven 3 aj dopaš berša (k-ašti te kompletisaren/pheren penqe çuće klàse, zi ka-i oxtoto klàsa vi vaš te siklòn vi jekh profèsia anθ-o kadava vaxt/vakòci/vràma).

O progrāmo thavdel vi akana anθ-e verver škòle, vov avilo jekh permanènto laçho rekuperaciaqo progrāmo le Ministerosqo thaj si aplikisardo kaθar e školutne žudecurenqe inspektoràtură. O progrāmo sas generalizi-sardo kaθar o Ministerio – maškar e berša 2002-2008 – anθ-e savorre žudècură, anθ-o baro progrāmo PHARE e Ministerosqo, kaj dikhelas o akcèso/o putardodrom le çhavenqo karing i edukàcia.

3.1.5. So dikhel o „PHARE“ projèkto – anavårdo „*O akcèso/o putardodrom edukaciaθe le bifavorizime kategorienqo, po but le rromenqo*“, si te sikavas ke kadava but baro aj buxlo progrāmo sas zumavdo/testirime, anθar o çhon septèmbro 2002 zi k-o çhon novembro 2009, anθ-e savorre 42 žudècură e rumunikane thmesqe e europutne lovença.

E „laçhe pùntkură“ kadale Projektosqe sine kadala:

- O projèkto dikhelas nùmaj e škòle, kaj sasas len po cira 50 – 60% rromane siklòvne;
- vaš e çhavorre save na frekventisarde/phirde ka-i barirri, sas kerdine rekuperaciaqe milajesqe kùrsurură, maj anglal te resen školăθe, ka-i jekhtho klàsa;
- le çhavenqe anθar e škòle thovdine anθ-o kadava projèkto kerdās pes školutni asistàcia, anglal vaj palal e klasaqe òre, kana e siklårne ažutisarde len/dine len vast te xatàren varesave biduše/bidudale puçhimata, te nakhen e maladile pharimata;
- o dinipen jekhe tikne xamasqo kadale çhavenqe;
- o formisaripen vi o liipen anθ-o školutno sistèmo le rromane školutne maškarårnenqo/le

- mediatorurenqo vi o prinzaripen kaθar o them kadala profesiaqo;
- o liipen anθ-o školutno sistèmo le rromane siklårnenqo, save te siklårnen o adiconàlo rromano kurrìkulumo (3-4 kurkutne òre/klàsa rromane çhibåqe aj historiaqe);
 - o tradipen/biçalipen kadale siklårnen te saståren penqe universitàro stùdie k-o duripen (ODL), e lovença vaş tåkse pokiinde anθar o projèkto;
 - o putaripen e školaqo karing i rromani komunitèta, karing pesqe trebaimata aj pesqe azúk årimata, puçhimata (i škòla del le rromane ternenqe vi le baremanušenqe o şajut-nipen/o posibilitèto te keren alfabetizaciaqe kùrsururå vaj te pheren penqe klàse, sa kadja anθar i fòrma „I dujto baxt/şànsa“;
 - i elaboràcia varesave didaktikane materialurenqi, sa kadja vi rromane çhibåθe;
 - o formisaripen le gazikane siklårnenqo, direktorurenqo aj le školutne inspektorurenqo anθar jekh aver nevi europutni perspektiva (i inkluzivo škòla, e aktiv-rigliutne metòde);
 - jekh nevåripen/użåripen le klasenqo vaj/vi le škòlenqo (jekh reabilitàcia le thanenqi, kaj siklòvenas e çhave: o farbosaripen / o ragåripen le klasenqo vaj/vi le škòlenqo, o zoråripen le duvarenqo, o vazdipen le toaletenqo th. a.);
 - o paruvipen le godåqo le manušenqi anθar o komunitèto palal i škòla th. a.
 - o paruvipen le godåqo le manušenqi anθar i škòla palal o rromano komunitèto (o akharipen le rromane dajanqo ka-i škòla vaş konsultàcie, save dikhenas e školutne problème pe çhavorrenqe th. k. m. d.).

3.2. Maşkar e àkcie, kaj sas mangle le rromenθar vaj le gazikane aj le rromane organizacienθar anθ-i periòda 1998-2005, thaj sas laçharde, palal o berş 2005, ginavas le kadala:

3.2.1. Jekh but baro strategikano objèktivo e Ministerosqo sasas te avel kerdo sa so si trebutnes vaş o palemçirdipen karing i škòla le çhaven kaj mekhle la, le çhaven vi le ternen le berşimatença zi vaj opral 14 berşa vi, sa kadja, le bare manušen, save vi von kamenas te kompletisaren penqi temelutni edukàcia.

Kadava aktivitetò, palal o berş 1995 – kana sas adoptisardi E Siklåripnasqi Thami/Kris – thavdås but, but phares, anθar kodoja ke i legislàcia sasas bangi ka-o 20-to artikulo, kaj dikhelas o siklåripen ka-e anglutne ştar klàse. Kothe, sasas xramosardo jekh baro bangipen, kaj delas mujal savorre laçe kamimata te avel realizisardo kadava progràmo.

Kadja, palal kodoja bangi legislàcia, kon mukhlåsas i škòla thaj sasas les maj còra vaj maj but sar 14 berşa, d-ştilas te pherel pesqe le anglutne ştar klàse, nùmaj avindoj aj siklòvindoj ka-i škòla ştar dòvesutne òre! Kadava sasas o baro pharipen, kaj thavdelas anθar o bikovlipen e Edukaciaqi Krisaqo, kaj zorphenelas ke savorre siklòvne (vi kana, palal

o beršípen, sasas von baremanuša vaj terne, na nùmaj tikne čhave!), save palemavenas te si-klöven k-ël anglutne star kläse, sasas te aven ka-i škòla star òre po dòves! Sarkon manuś prinzarelas o realipen ke, generalosθe, kadala kategòrie zenenqe n-aśti te phiren svàko dòves školăθe thaj te achen kothe star çasură p-o dòves, kodolesqe ke len sasas len buti, ke len sasas len familie thaj von sasas te inkeren penqe familie, kerindoj buti, na nùmaj te siklòn školăθe star òre p-o dòves!

Sathaj, si te sikavas ke but rromane aj gazikane organizàcie – varekana vi jekh-hethanesθe le thanutne inspektoraturença – kerdine školarizacienqe progràmură, tha' mala-dile but pharimata, anθar kodoja ke E Edukaciaqi Kris sas but bikovli, anθar kodoja ke na mekhläsas te aven kerde duj školutne berša anθ-jekh kalendaristiko berś, kana e čhave mekhlesas i škòla po but trine beršenθar vaj e terne thaj e pherdeberšenqe manuša, kaj mekhlesas bute beršenθar i škòla.

Anθ-o čhon jùlio/bov 2003, e Edukaciaqi Thami/Kris sas lačhardi – vi palal sar ame dinăm projèkto – thaj paruvdilo o 20-to artikulo anθar e Edukaciaqi Thami/Kris. Akana, kadava artikulo si o 21-to, thaj kothe sine risparde/liparde vi aver *kovle* edukaciaqe fòrme vaś i rekuperàcia le anglutne stare klasenqi. Nùmaj so, kothe, xramosarelas pes ke e Edukaciaqo Ministèro sasas te kerel jekh *Aplikaciaqi metodologìa* kadale artikulosqi. Thaj kadaja sas kerdi nùmaj anθ-o berś 2005, vi kana sas tradine/biçalde ka-o Ministèro but apèlură/akharimata anθar i rig le rromane vi gazikane organizacienqi.

Anθar kadaja *Aplikaciaqi metodologìa*, kadja sar sas amaro dikhipen, ekzistisarel o posibilitèto ke le zenen, save mekhle i škòla po stare beršenθar (e čhave zi k-e 14 berša vaj le terne vi le pherdeberšenqe manuśen, kaj mekhle bute beršenθar i škòla), si len o šajipen / o posibilitèto te palemaven ka-i škòla te keren duj školutne berša anθ-jekh kalendaristiko berś thaj e edukaciaqe fòrme te aven maj kovle (te na kerel pes školaqi rekuperàcia nùmaj anθ-o dòvesutno sistèmo, tha' vi avere kovle formenθar, adaptisarde k-o beršípen le ternenqo, le phure manuśenqo). Thaj kadava progràmo, baxtăθe, sas lačhardo vi zal but lačhes vi akana.

3.2.2. Si but importànto/vastno te sikavas vi o realipen ke anθ-i Rumùnia maj si vi ulavde/segregirime kläse, vi kana o Ministèro ačhavdäs sa vrăma kadala garavde nasul iniciatìve, kana dikhläs ke si kadala thanutne kamimata. Si čačes ke si amen but kläse aj škòle anθ-e save si nùmaj čhave (vaj dòsta cîra rakle), tha' kadala sine thanârde po but anθ-e thana, kaj o sasto zenipen e thanipnasqo si nùmaj anθar e rroma, kaj si saste rromane pere aj rromane gava).

O Ministèro, kana arakhläs kasave segregime situàcie, mangläs zorales i desegregàcia le rromane siklövnenqi le avere siklövnenθar. Kòntra i segregàcia o Ministèro dias jekh

Notifikàcia anθ-o berś 2004 vi jekh Ministerosqodrdino – adoptisardo anθ-o jùlio 2007 – k-aśti te aven rokhle / thovde avrāl i thami, avrāl i kris, kasave ulavipnasqe pràktike le rromane siklǒvneqe avere siklǒvnenθar, maladile školenθe.

3.3. I sèria le dokumenturenqi, ankalavde kaθar o Ministèro e Edukaciaqo, maśkar e „*sovnakutne berśa*“ 1998 – 2000, dikhindoj i edukàcia le rromenqi vi lenqi školarizàcia, sas barvalårdi neve 20-e ordinurença vi notifikaciença, anθ-aver lachi, favorutni periòda le berśenqi 2006-2009, kana sas dine aver kasave importànto dokumènturǎ (palal/andar o liipen e diversitetosqo anθ-o školutno procèso, dikhindoj i butǒle školutne rromane mediatoresqi, palal / andar o barǎripen e rromane kulturaqo vi le tradicienqo anθ-e škòle, dikhindoj o aktivitèto le rromane inspektorurenqo thaj but aver.

Agoresθe, si te prinzaras ke si amen, ćacipnasθe, bare aj śukar kerimata/aktivitèturǎ, ke nesave anθar amare zorale àkcie kaj sas kerdine anθ-e palutne deśujekh berśa (1998-2009) sas śirdinde maj anglal, anθ-i periòda 1990-1998, thaj but lenθar arakhen pen vi anθ-i governmentàlo stràtègia adoptisardi anθ-o berś 2001 vi nevǎrdi anθ-o berś 2006, vi anθ-e àkcie, kaj dikhel len e Dekadaqo progràmo.

E lava-klidina vaś jekh lacho rezultàto anθ-i butǐ le rromença achen:

- *Jekh reǎlo/ćacǐ respèkto* karing e rroma aj lenqe problème;
- *Jekh reǎlo/ćacǐ permanènto konsultàcia/parteneriàto lença* anθ-e pućhimata, decizie vi le alosarimata kaj dikhen len;
- *Jekh reǎlo/ćacǐ promòcia le rromenqi anθ-e savorre struktùre*, kaj o them malavel pes e rromane problematikaça.

Amaro eksèmplo: o siklǎripen vaś e rroma te ovel vrǎmaça/vaxteça kerdino le rromença, anθar kodoja ke ni jekh sistèmo n-aśti te funksionisarel laches bi pesqe andrutne energiaqo!

Kadǎ, ći si te bistras ke si trebutne *nùmaj/sàmo trin lava-klidina*: respèkto, parteneriàto aj promòcia le rromenqi.

Thaj vaś i realizàcia kadalenqi na si te rodas love! Si te avel amen o kamipen de keras vareso normàlo aj konkrèt.